

לא להמתין למכה ראשונה: על הצורך להשיב לסדר היום את דוקטרינת היוזמה והמנע

24.07.2026 | זכי שלום | written by

עיקרי הדברים

- דוקטרינת הביטחון הישראלית הכירה מראשיתה בכך שמדינה קטנה וחסרת עומק אסטרטגי אינה יכולה להותיר בידי אויביה את ההחלטה מתי ובאילו תנאים תיפתח המלחמה.
- הניסיון ההיסטורי מלמד כי היוזמה ב-1956 וב-1967 העניקה לישראל יתרון מכריע, בעוד שההימנעות ממכת מנע ב-1973 המחישה את הסכנה שבהעברת היוזמה לידי האויב.
- השיח הנוכחי של ישראל כלפי איראן מציג את הפעולה הצבאית כתגובה לתקיפה או לאיום מיידי. תפיסה זו מאפשרת לאיראן לבנות כוח בהדרגה, מתחת לסף המחייב פעולה ישראלית.
- ישראל אינה חייבת לפתוח כעת במלחמה כוללת, אך אסור לה לקבל משוואה שלפיה רק פגיעה איראנית קשה מעניקה לה לגיטימציה לפעול.
- מכת מנע ומלחמת מנע הן אפשרויות לגיטימיות כאשר הן מבוססות על מודיעין אמין, צורך אסטרטגי ובחינה מפוכחת של המחיר הצפוי לעומת מחיר ההימנעות.
- התיאום עם ארה"ב חיוני, אך האינטרסים של שתי המדינות אינם זהים. על ישראל להבהיר כי אין לשום גורם חיצוני זכות וטו על פעולתה נגד האיום האיראני או נגד שלוחיה של איראן.
- חלון ההזדמנויות המדיני והמבצעי הקיים כיום אינו מובטח לאורך זמן. לכן על ההנהגה להכין את הציבור גם לאפשרות של פעולה עצמאית לפני שאיראן תפגע ישירות בישראל.
- המתנה למכה הראשונה אינה בהכרח ביטוי לאחריות; בנסיבות מסוימות היא עלולה להיות ויתור מסוכן על היכולת לנטרל את האיום.

מבוא

דוקטרינת הביטחון של ישראל התבססה מראשיתה על ההכרה שמדינה קטנה, חסרת עומק אסטרטגי, הנתונה דרך קבע לאיומים קיומיים, אינה יכולה להפקיד בידי אויביה את ההחלטה מתי ובאילו תנאים תיפתח המלחמה. כאשר אויביה של ישראל מצהירים שוב ושוב על רצונם להשמידה, יש למדינת ישראל החובה ומלוא הלגיטימציה לפעול באופן יזום לסיכול ולשיבוש איומים מתהווים, בטרם יהפכו לסכנות חמורות. בנסיבות מסוימות עליה לבחור בעצמה את מועד

הפעולה, את זירתה ואת אופן הפעלת הכוח, גם אם לא קדמו לכך פעולה עוינת ישירה נגדה או הכנות קונקרטיות ומיידיות לתקיפה.

מבצע קדש היה ביטוי מובהק למלחמה יזומה. הוא יצא אל הפועל על רקע עסקת הנשק הצ'כוסלובקית והשינוי הצפוי במאזן הכוחות לטובת מצרים, שנתפס בישראל כאיום אסטרטגי חמור, אף שבאותה עת לא זוהתה היערכות למתקפה מצרית קונקרטית ומיידית. מלחמת ששת הימים, לעומת זאת, נפתחה במכת מנע. לאחר תקופת המתנה, גיוס מילואים, סגירת מצרי טיראן וריכוז כוחות מצריים בסיני החליטה ממשלת ישראל לצאת למלחמה ב-4 ביוני 1967, וחיל האוויר פתח את המערכה למחרת בבוקר.

בשני המקרים העניקה היוזמה המקדימה לישראל יתרון אסטרטגי ומבצעי מכריע. במלחמת יום הכיפורים נמנעה ישראל, בין היתר בשל לחץ אמריקאי כבד, מהנחתת מכת מנע על חילות האוויר של מצרים וסוריה, אף שהרמטכ"ל דוד אלעזר דרש זאת. ההחלטה שלא להקדים מכה לא הייתה הסיבה היחידה לכשל, אך היא המחישה את הסכנה שבהעברת היוזמה לידי האויב ובהמתנה לפעולתו הראשונה.

עם השנים התבססה בישראל גישה מרסנת יותר. היא נשענה במידה רבה על שיקולים משפטיים ומדיניים, על פרשנות מחמירה של כללי המשפט הבינלאומי ועל שינויים בתפיסת הפעלת הכוח של צה"ל. במקום חתירה להכרעה התפתחה לעיתים העדפה להכלה, לשחיקה הדרגתית ולגריעת יכולות, תוך הישענות גוברת על אש מנגד, חיל האוויר, מודיעין וטכנולוגיה, ולעיתים על חשבון תמרון קרקעי וכיבוש שטח (להרחבה ראו את מאמריו של חנן שי). על פי גישה זו, הפעלת כוח נרחבת מצד ישראל מחייבת פגיעה ממשית בה, התגרות ברורה מצד האויב או הוכחה להכנות מיידיות לתקיפה.

לגישה זו יש אומנם יתרונות מדיניים; היא מסייעת בגיוס תמיכה בינלאומית ומציגה את ישראל כמי שפועלת מתוך הגנה עצמית. אולם היא גם יוצרת סכנה אסטרטגית: כאשר האויב יודע שישראל תימנע מפעולה כל עוד לא נחצה סף מוגדר, הוא יכול לפעול באופן מחושב מתחת לסף המלחמה, לבנות בהדרגה את כוחו, לשפר את מערכיו ולהרגיל את ישראל למציאות מאיימת. התרגלות זו עלולה לפגוע ביכולת לזהות בזמן אמת שינוי בכוונות האויב, לשחוק את ההרתעה ולכרסם לאורך זמן בחוסן הכלכלי והלאומי.

הגישה הישראלית הנוכחית

הרטוריקה הישראלית העדכנית כלפי איראן משקפת במידה רבה תפיסה של פעולה תגובתית למהלכים איראניים, ולא יוזמה התקפית שאינה מותנית בפעילות איראנית מקדימה.

שר הביטחון ישראל כ"ץ אמר: "המלחמה עם איראן תתחדש בשתי אופציות: אם טראמפ יחליט ונצטרף, והאופציה השנייה ² אם הם יירו עלינו, זאת תהיה מלחמת איראן השלישית". עוד אמר: "אם יהיה לנו מידע מובהק על ההחלטות של האיראנים נעשה בו שימוש; אם איראן תתקוף

אותנו בטילים, נגיב בעוצמה, וזה הובהר לאמריקנים", וכן: "העמדה של ישראל ברורה: אין מציאות שישראל תאפשר ירי טילים על שטחה".

ראש הממשלה בנימין נתניהו אמר: "אני אומר לשליטי איראן: אל תבנו על כך שיהיה שקט אם תתקפו אותנו. אל תבנו על שידור חוזר; זה יהיה שידור אחר [?] עוצמתי הרבה יותר". בהמשך אמר: "נגמרו הימים שמישהו פוגע בנו ואנחנו לא מכים אותו מנה אחת אפיים. עשינו את זה לציר הרשע באיראן, ונמשיך לעשות זאת לכל מי שיפגע בנו". בהזדמנויות נוספות הצהיר: "אם איראן תעשה את הטעות החמורה ותתקוף את ישראל, אנחנו נגיב בעוצמה שהיא טרם ראתה"; וכן: "אם משטר האייתוללות יעשה את השגיאה הקשה ויתקוף את ישראל [?] נגיב בעוצמה שהם לא יכולים לדמיין".

הרמטכ"ל אייל זמיר אמר לאחר ירי הטילים האיראניים לעבר אזור עקבה: "לצד הלחימה המתמשכת נגד הטרור ביהודה ושומרון, אנחנו עוקבים מקרוב אחר ההתפתחויות באיראן ושומרים על דריכות גבוהה". עוד אמר: "עקבנו אחר הירי לאזור עקבה היום, ומערך ההגנה האווירית שלנו בכוננות להגנה על אזרחי ישראל. אנחנו ערוכים לחזרה מיידית ללחימה ונפעל בעוצמה רבה מול כל מי שיפגע בנו".

אין בהצהרות הללו הוכחה חותכת לכך שממשלת ישראל שללה בחדרים הסגורים אפשרות של מכת מנע או מלחמת מנע נגד איראן. אדרבה, כ"ץ אמר כי צה"ל הונחה להיערך ל"מבצע כחול-לבן באיראן". עם זאת, השיח הפומבי של ההנהגה יוצר משוואה עקבית שלפיה פעולה ישראלית מחודשת תבוא בעקבות אחת משלוש התפתחויות: החלטה אמריקאית לתקוף והצטרפות ישראלית למהלך; פגיעה איראנית בישראל; או מידע מובהק על הכנות איראניות לתקיפה קרובה. בכך ההנהגה נמנעת מלהעניק לגיטימציה פומבית לאפשרות של יוזמה ישראלית עצמאית, שאינה מותנית בתקיפה איראנית קודמת או באיום מידי ומוכח.

הבעייתיות שבהמתנה

שיגור הטילים האיראניים לעבר עקבה ב-19 ביולי 2026 המחיש את הבעייתיות שבהמתנה לפגיעה ישירה. עקבה מרוחקת קילומטרים ספורים בלבד מאילת. מערכות אמריקאיות יירו טילים שנורו לעבר העיר הירדנית, וחלק משברי היירוט נפלו בשטח ישראל.

גם כאשר היעד המוצהר אינו ישראלי, עצם שיגור הטילים לאזור הסמוך כל כך לאילת יוצר סיכון ממשי לעיר. הוא גם מאותת כי טהרן נכונה להרחיב את המערכה באופן העלול להביא לעימות עם ישראל. לכל הפחות, איראן מעבירה מסר שהיא מוכנה להסתכן באפשרות שהתנהלותה תוביל לעימות כזה.

ישראל צריכה להביא בחשבון שאיראן הייתה מודעת לאפשרות של סטייה במסלול, של כשל ביירוט או של נפילת שברים בשטח ישראל, ובכל זאת בחרה לבצע את הירי. השלמה ישראלית עם מציאות זו ללא תגובה מדינית או צבאית הולמת עלולה לחזק את ביטחונה העצמי של איראן

המסקנה המתבקשת אינה שישראל חייבת לפתוח מייד במלחמה כוללת, ואין בכך כדי לסתור או לבטל את ההכרח שבפעילות מדינית נמרצת, בניית בריתות וגיוס מאמץ בינלאומי להפעלת כל הלחצים האפשריים על איראן, אלא שאסור לה לקבל משוואה שלפיה רק פגיעה איראנית קשה בישראל מעניקה לה זכות אסטרטגית לפעול. מול משטר המצהיר על עוינותו, משקם את מערכי הטיילים והגרעין שלו ומפעיל כוחות ושולוחים נגד ישראל והאזור, ההבחנה בין תגובה לבין מכת מנע אינה תמיד חדה. מכת מנע נועדה לסכל התקפה קרובה כשכל המאמצים האחרים לסיכולה עלו בתוהו; מלחמת מנע נועדה למנוע שינוי עתידי ומסוכן במאזן הכוחות. בשני המקרים ההחלטה חייבת להישען על מודיעין אמין, על מידת הדחיפות, על סיכויי ההצלחה, על המחירים הצפויים ועל מחיר ההימנעות.

הקשר עם וושינגטון

גם היחסים עם ארצות הברית מחייבים הבחנה מפוכחת בין תיאום לבין תלות. האינטרס האמריקאי עשוי להתמקד בפגיעה נקודתית ביכולות צבאיות, בהגנת כוחות אמריקאיים וביצירת מנופי לחץ שיחזירו את איראן למשא ומתן. האינטרס הישראלי רחב יותר: למנוע את שיקום האיום הגרעיני והבליסטי, להחליש את יכולות המשטר ולערער את יכולתו לשקם את "טבעת האש" באמצעות שלוחיו ולנהל לאורך זמן מלחמת התשה אזורית. שינוי המשטר עשוי להיות תוצאה רצויה מבחינת ישראל, אך ספק אם נכון להציגו כיעד צבאי ישיר שביכולתה של ישראל להבטיח.

מעבר לכך, ישראל אינה יכולה להשלים עם מציאות השוללת ממנה את היכולת לסכל איומים לאורך גבולותיה ² מצד חמאס ברצועת עזה וחיזבאללה בדרום לבנון ³ בשל הזיקה שאיראן מבקשת ליצור בין המשא ומתן שלה עם ארצות הברית לבין הפסקות אש ונסיונות שתוטלנה על ישראל. דרישות איראניות מסוג זה עלולות לכבול את ידיה של ישראל ולצמצם את חופש הפעולה שלה נגד איומים ישירים בגבולותיה.

לכן על ישראל לתאם ככל האפשר עם וושינגטון. עם זאת, עליה להבהיר, גם בפומבי, כי היא שומרת לעצמה את הזכות לפעול על פי צרכיה הביטחוניים החיוניים וכי אין בידי אף גורם חיצוני זכות וטו על הגנתה.

הכרעה אין פירושה פגיעה מכוונת באזרחים, והיא אינה מתירה התעלמות מדיני המלחמה ומהקודים המוסריים והאתיים של מדינת ישראל ושל צה"ל. אולם מערכה נגד איראן עלולה לחייב פגיעה רחבה ושיטתית בתשתיות המשרתות במישרין את המשטר ואת מאמציו הצבאיים: מערכי אנרגיה ודלק המשמשים את הכוחות, נתיבי אספקה, מסילות ברזל, גשרים, מתקני פיקוד, מערכות תקשורת ותעשייה צבאית. נתניהו עצמו הודיע באפריל 2026 על תקיפת מסילות וגשרים ששימשו את משמרות המהפכה להעברת נשק וכוחות.

ככל שמדובר במטרות צבאיות מובהקות או בתשתיות בעלות תרומה ישירה ואפקטיבית למאמץ הצבאי, הן עשויות להיחשב מטרות לגיטימיות בהתאם לדיני הלחימה, בכפוף לעקרונות ההבחנה, המידתיות והזהירות. ישראל נדרשת לעשות כל מאמץ לצמצם ככל האפשר את הפגיעה באזרחים. עם זאת, אין מלחמות סטריליות, ובכל מערכה נרחבת קיים סיכון לפגיעה בלתי מכוונת באזרחים.

בנסיבות הקיימות ישראל חייבת להבין שממד הזמן הוא גורם מכריע. המציאות הנוכחית מאפשרת לה עדיין חופש פעולה רחב יחסית, גם כאשר קיימים חילוקי דעות עם הממשל האמריקאי. מדינות מפרץ אחדות רואות אף הן באיראן איום משמעותי, אך מידת נכונותן לתמוך בפעולה ישראלית אינה ברורה ועלולה להשתנות בהתאם להיקף המערכה ולמחיריה. אין ודאות שמרחב הפעולה הקיים יישמר בעתיד. ממשלים מתחלפים, קואליציות מתפרקות, מנהיגים משתנים, מאמצים מדיניים ואפילו אינטנסיביים עלולים להיכשל, והזדמנויות מבצעיות נסגרות.

על הנהגת ישראל להכין את הציבור, המכיר בחומרת האיום ותומך במידה רבה בהסרתו גם במחיר של מערכה ² כפי שעולה מסקרים שונים, ובהם סקרי המכון למחקרי ביטחון לאומי ³ לאפשרות של פעולה עצמאית גם בטרם תפגע איראן ישירות בישראל.

סיכום

דוקטרינת מנע אינה היתר למלחמות בלתי מוגבלות, ואין בה כדי לייתר את המאמץ המדיני. היא מחייבת שיקול דעת, מודיעין איכותי, בחינה קפדנית של החלופות והערכה מפוכחת של התועלת מול המחיר. אולם במצבה של ישראל, המתנה למכה הראשונה היא הימור מסוכן. היא עלולה להעמיד את המדינה בפני איום חמור בתנאים שיקבע האויב ולשלול ממנה את חופש הפעולה ואת היכולת לעצב את המציאות מראש. לכן אין לראות בהימנעות מפעולת מנע ביטוי לאחריות בהכרח; בנסיבות מסוימות היא עלולה להיות דווקא ויתור מסוכן על האפשרות לנטרל את האיום, או לפחות לצמצמו במידה משמעותית.

*הדעות המובעות בפרסומי מכון משגב הן על דעת המחברים בלבד.